

Павло РУДЕЦЬКИЙ
Луцьк

ЖИДИЧИНСЬКИЙ МОНАСТІР В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ XVI – першої третини XVII століття

До найпомітніших релігійних, культурних та освітніх осередків України належав Жидичинський монастир. Він знаходився поряд з Луцьком (7 км від міста). Жидичинський Миколаївський монастир розташовувався в орбіті Луцька, так само як в орбіті Києва перебував Лаврський, а Перемишля – Спаський монастирі.

Обитель належала до самих ранніх монастирів Волині і діяла вже в XIII ст.. На це вказує літопис, де йдеться про те, що Данило Галицький в 1227 р. їздив в Жидичин поклонитися і помолитися Святому Миколаю¹. Величність монастиря пов'язана з культом Св. Миколая Мирлікійського, який здавна і чи не найбільше, з поміж інших святих, шанований на Волині. Це підтверджує Миколаївська церква та ікона Святого в монастирі, а також однойменна церква в Луцьку.

Жидичинський монастир знаходився під юрисдикцією Луцько-Острозької єпархії. Так 1507 р. Сигізмунд I на прохання К.І.Острозького надав йому монастир у пожиттєве користування. Тобто князь отримав право наставляти архімандрита і отримувати прибутки від архімандрії.

Після смерті К.І.Острозького Жидичинський монастир і надалі залишався в управлінні короля. На це певною мірою вказував відкритий лист Сигізмунда Августа до володимирського старости Федора Сангушка про охорону земельних володінь архімандрії².

До смерті жидичинського архімандрита Іони (1570 р.) настоятелі монастиря не носили єпископського сану. Так 1547 р. Луцько-Острозький єпископ Федосій Гуревич отримав від короля лист з заборонаю збору сребщини в помістях Жидичинського монастиря, бо це за давнім звичаєм повинні робити архімандрити³.

Після смерті жидичинського архімандрита Іони монастир відійшов в управління Луцько-Острозького єпископа Іони Борзобагатого єпископа Красненського. Владика отримав монастир ще в 1569 р. і був першим з луцьких єпископів, що мали титул жидичинського архімандрита. Разом з своїми дітьми та родичами владика керував монастирем, дбаючи в першу чергу про особисту користь. У 1570 р. він відібрав в с. Жабці двір від слуги брацлавського воєводи кн. Романа Сангушки Марка Федоровича. Останній побудував двір ще за жидичинського архімандрита Іони, у якого служив⁴.

Іона Борзобогатий почував себе повним господарем у єпархії. При обміні церковних земель він підписувався під документами, використовуючи титул жидичинського архімандрита⁵. Така діяльність єпископа, ймовірно, була однією з причин відбору у нього монастиря. Це за наказом короля, при допомозі озброєного загону, зробив у 1580 р. київський воєвода кн. К.Острозький⁶.

У 1580 Стефан Баторій надав Жидичинський монастир єпископу Меглинському Феофану Греку⁷. Проте і надалі Іона Борзобогатий управляв монастирем. Щоб прискорити виконання свого рішення польський король надіслав лист К.Острозькому з повелінням захищати єпископа Меглинського Феофана Грека від луцького владика, який як вказував Феофан, розорив монастирські скарби⁸. Ці дії мало вплинули на Іону Борзобагатого. Так як в 1582 р. король повторює свій наказ про призначення Феофана Грека жидичинським архімандритом, а 1583 р. наказує єпископу Борзобагатому віддати звіт в управлінні монастирем Михайлу Мишці – каштеляну Волинської землі⁹.

Подальші дії Іони Борзобагатого змушують Стефана Баторія вдатись до силових методів. Некерований єпископ був проголошений банітом за насильницьке вигнання Феофана Грека з монастиря. Луцький староста Олександр Пронський вислав на монастир, в якому засів єпископ, свого підстаросту з загоном, які не змогли захопити монастир. Лише наступного 1584 р. староста, використавши роту жовнірів, вибив Борзобагатого з монастиря і залишив там залогу з підстаростою¹⁰. При цьому з монастиря були викинуті кістки сина і невістки владика, що були там похоронені.

За монастир весь час велись суперечності. Значною мірою це було спричинене багатством архімандрії, а також політикою короля, який часто міняв тут архімандритів. Так, коли настоятелем був Феофан Грек, обитель у 1585 р. захопив єпископ Галицький і Львівський Гедеон Балабан¹¹. Через рік Сигізмунд III своєю грамотою узаконив це захоплення. Гедеон Балабан застав обитель в непривабливому стані. У ньому жив лише один священник Федір. Церква дерев'яна, що знаходилась біля мурованої, мала жалюгідний вигляд – була пограбована, з впалою покрівлею¹².

Доля Жидичинського монастиря значною мірою залежала від релігійних подій державного масштабу. Підготовка та проведення Берестейської унії 1596 р. спричинили зміну в управлінні Жидичинським монастирем. Виступивши проти Кирила Терлецького, одного з активних учасників підготовки Берестейського собору 1596 р., а також прийнявши в останньому участь на стороні православних, як депутат від Руського воеводства, Гедеон Балабан настроїв проти себе вищу духовну та державну владу. Восьмого жовтня 1596 р. йому разом з племінником Григорієм, якому Гедеон в тому ж році передав управління Жидичинським монастирем і який 5 жовтня отримав митрополиче благословення на архімандрію, було оголошено митрополичим декретом анафему¹³.

Жидичинський монастир – форпост православ'я на Волині, за намовою митрополита Михайла Рогози, король вирішив відібрати від Григорія Балабана, який прийнявши духовний сан, іменувався Гедеоном. Щоб не загострити до краю напружені стосунки передачею монастиря К.Терлецькому, який втратив авторитет в очах православних, Сигізмунд III вирішує прилучити обитель до Луцького староства. Останнє очолював Олександр Семашко, який на передодні унії прийняв католицизм.

В десятих числах жовтня 1596 р. О.Семашко отримує від короля дозвіл на управління монастирем. К.Терлецький не залишився осторонь престижної та прибуткової справи і 27 жовтня того ж року просив у короля привілеї на Жидичинський монастир. Сигізмунд III задовольнив прохання єпископа¹⁴.

Підтримані польським королем К.Терлецький і О.Семашко спільно діяли проти Гедеона (Григорія) Балабана. Не змусивши жидичинського архімандрита добровільно передати монастир луцькому старості, підручні останнього 21 серпня 1597 р. вночі напали на обитель і погромили її. Побачивши незначний ефект від силового методу, слуги Семашка пішли іншим шляхом. Вони знайшли серед членів Жидичинської капітули двох ченців – Михайла та Іоана, які погодились на задачу монастиря і навіть висловили наклепи в адресу архімандрита¹⁵. Жидичинська архімандрія силою була відібрана від Гедеона Балабана луцьким старостою Олександром Семашком при сприянні Луцько-Острозького єпископа К.Терлецького. У 1597 р. король звернувся до капітули і підданих монастиря з повідомленням про відібрання від Гедеона Балабана Жидичинської обители і передачі її К.Терлецькому з наказом виявити новому архімандриту належну покору¹⁶.

Через два тижні Гедеон Балабан силою повернув собі монастир. Це трапилось значною мірою тому, що Жидичинський архімандрит і його дядько Львівський владика Гедеон Балабан мали підтримку зі сторони жидичинських православних крилошан (членів капітули). Розуміючи, що К.Терлецький – ініціатор вигнання архімандрита з монастиря – не залишить його у спокої, Гедеон Балабан на початку жовтня 1597 р. подав скаргу до Луцького земського суду¹⁷. В основному судовий процес тривав між Гедеоном (Григорієм) Балабаном і О.Семашком, який був звинувачений архімандритом у збройному нападі на монастир.

В листопаді 1597 р. Семашко помер, і справу до своїх рук взяв К.Терлецький. Відчуваючи підтримку Сигізмунда III, луцький єпископ використовував будь-які форми боротьби за Жидичинську архімандрію. Проте підтримка православними Гедеона Балабана змусила польського короля до більш поміркованої політики стосовно архімандрита. На прохання депутатів сейму 7 травня 1603 р. Сигізмунд III ліквідує судові рішення про накладання баніції на Гедеона Балабана.

В травні 1607 р. помер К.Терлецький¹⁸. Люблінський трибунал, де в останній інстанції слухалась справа про збройний напад 1597 р. на Жидичинський монастир, оголосив вічну баніцію Василю Свищовському, одному з його учасників. Остаточо конфлікт між Жидичинською архімандрією в особі Гедеона Балабана і уніатською церквою завершився втручанням капелана краківського і володимирського старости Януша Острозького. При сприянні останнього була ліквідована баніція Свищовському, і справа вирішена полюбовно. Під квітним записом, який це посвідчив, власноручно підписались крім архімандрита Балабана жидичинські крилошани: ієромонах Діонісій та ієродиякон Митрофан¹⁹.

З ігуменів Жидичинського монастиря в XVI – першій третині XVII ст. Гедеон Балабан був одним з небагатьох, хто дійсно відстоював інтереси архімандрії. Хоча при цьому він використовував різні методи, часто силові, вони в переважній більшості були відповіддю на спроби обмеження прав монастирських підданих.

Жидичинський монастир відігравав також помітну роль в політичному житті держави. Архімандрит Іона поряд з іншими поважними особами Волинської землі присягав 1569 р. польському королю. Не змігши через хворобу принести присягу у визначений день 16 червня, настоятель обителі просив королівського комісара Станіслава Масальського прийняти від нього присягу окремо, про що останній просив короля²⁰.

Значна частина суспільно-політичних подій у місті не відбувалась без участі жидичинського архімандрита. Він був присутній при люстрації Луцького замку 1545 р.

Про авторитет Жидичинського монастиря свідчить участь його архімандритів в торгових угодах між високими посадовими особами. 1536 р. жидичинський архімандрит Варсонофій був взятий комісаром родиною Семашків при продажі ними війтівства Луцького великій княгині Боні. Документи, пов'язані з майновими справами Луцько-Острозької єпархії, поряд з іншими юридичними особами, підписувались жидичинським архімандритом.

Поряд з Волинськими магнатами та релігійними інституціями жидичинський архімандрит був зобов'язаний утримувати кілька городень Луцького замку. За люстрацією Луцького замку 1545 р. одна з городень утримувалась з монастирських помість і була в доброму стані²¹. Про вигляд трьох інших городень Жидичинського монастиря ревізори не згадують. В документі відзначається лише, що утримувались вони з помість Паложат і Буремця²².

Вагоме місце Жидичинського монастиря, яке він посідав серед релігійних центрів України, значною мірою визначалося його міцним економічним станом. Частково про це свідчить наведена вище зміна власників та настоятелів монастиря. Великий князь або польський король не лише з власної ініціативи надавали архімандрію в управління, часто монастирські володіння та статки були причиною боротьби за нього. У 1569 р. Андрій Русин-Берестейський – луцький староста, наречений владика Пінський і Туровський, який клопотався на Люблінському сеймі про отримання Луцької єпископії, через пана Загоровського, спробою підкупу королівської влади намагався отримати Жидичинську архімандрію²³.

Основу економічного стану Жидичинської архімандрії склали маєтки та інша нерухомість. Фактично з початку окресленого в статті періоду в XVI – першій третині XVII ст. зустрічаємо документи про пожертвування монастиреві. 1500 р. датується грамота Парфенія Владимировича на ім'я жидичинського архімандрита Арсенія про надання монастиреві частини села Ахматова з ставом, млином, сіножатями, полями на вічні часи. За це Володимирович просив архімандрита вписати його до пом'яника монастиря²⁴.

На 30-ті рр. XVII ст., як подає О.Баранович, Жидичинський монастир володів 291 димом в наступних помістях: Жидичин – 61 дим, Сапогів – 16, Клепачів – 23, Жабка, Желізці – 7, Рокині – 21, Боголюбове – 36, Нувжель – 27, Липляни – 2, Залучче – (село спустошене), Буремець, Підгайці – 46, Омеляник Малий – 3, Дворище Гараймовське – 2, Васильовичі – 8, Дідовичі – 15, Сопотовичі – 4, Козин Став – 3, Луцьке – 5²⁵.

Крім визначених О.Барановичем кількості димів, Жидичинський монастир також володів у цих же помістях полями, ставами, млинами, сіножатями і т.д. Поряд з цим нерухому власність монастиря склали ділянки в с. Надчицях Луцького повіту²⁶. З угоди жидичинського монастиря з Брацлавським каштеляном Мацеєм Стемпковським про мирне врегулювання межових суперечок, дізнаємось про монастирський маєток в с. Лучиці. В селах Березки і Рудолево проживали піддані, які сплачували монастиреві десятину. Матеріали судової справи Жидичинського монастиря з кн. Сангушками і Заславськими інформують про спільні землі обителі і князів в с. Солтисах Луцького повіту²⁷.

1593 р. датується позов Андрію Ківерецькому до Луцького земського суду в справі за скаргою Жидичинського монастиря про наїзд на монастирське урочище Гримяче. У 1606 – 1611 рр. велась судова справа між Жидичинським монастирем і луцьким підкоморієм Яном Харлинським про спільні ділянки в с. Борохів Луцького повіту. Поблизу с. Кульчин архімандрія володіла лісом і сіножатями²⁸.

Крім монастиря в цілому, нерухомою власністю у вигляді сіножатей і бортих дерев володіла монастирська церква Св. Миколая.

Власність монастиря складало також рухоме майно, яке часто грабувалось при нападах на монастир при зміні архімандрита.

Монастирська власність нагромаджувалася починаючи з часу заснування обителі. Досить часто вона була предметом судових справ, що тягнулись роками. Частково, хоча в переважній більшості декларативно, захист монастирської власності здійснювався великими литовськими князями і польськими королями. 1539 р. датується відкритий лист, вже згаданий в роботі, Сигізмунда Августа Володимирському старості Федору Сангушку про охорону земельних володінь Жидичинського монастиря, яка проводилась ним самим при допомозі місцевих органів влади.

Багатство і достаток Жидичинської архімандрії того часу свідчить, певною мірою, про міцність позицій православ'я на Волині.

Загалом функціонування Жидичинського монастиря – важливий фрагмент історії релігійного і культурного життя на Волині.

¹Літопис Руський. Переклад Махновця. – К., 1990. – С. 383.

²Центральний державний архів України в Києві (далі ЦДА). – Ф. 2071. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 23 – 25.

³Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов (далі Арх. ЮЗР). – Ч. 1. – Т. 6. – С. 49.

⁴ЦДА. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 209.

⁵Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 140.

⁶Там само. – С. 144 – 152.

⁷Там само. – С. 138 – 140.

⁸Там само. – С. 152.

⁹Там само. – С. 159.

¹⁰Там само. – С. 186.

¹¹Там само. – С. 191.

¹²Там само. – С. 232.

¹³Арх.ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 192, 195.

¹⁴Там само. – С. 197 – 198.

¹⁵Там само. – С. 130 – 131.

¹⁶Там само. – С. 199.

¹⁷Там само. – С. 166.

¹⁸Там само. – С. 362, 370.

¹⁹Там само. – С. 453 – 454.

²⁰ЦДА. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.279.

²¹Zrodla dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т.6. – S.43.

²²Там само. – С. 50.

²³Левицький О. Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-Литовській державі в кінці XVI ст. та Унія. – Львів, 1990. – С. 39.

²⁴ЦДА. – Ф. 2071. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 27.

²⁵Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське воєводство. – К., 1930. – С. 39.

²⁶ЦДА. – Ф. 2071. – Оп. 1. – Спр. 236. – Арк. 18.

²⁷Там само.

²⁸Там само.